

Mamadaliyeva Husnora Baxodir qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Tel.: +998978409193

E-mail: sarvarsaid@bk.ru

UDK: 093.474.1722

HAKIM TERMIZIYNING FALSAFIY-TASAVVUFIY QARASHLARIDA “VALOYAT” KONSEPSIYASI TAHLILI

Annotatsiya. Mazkur maqolada IX asr islom falsafiy tafakkurining yirik namoyandasi, mutasavvif va mutafakkir Hakim Termiziyning falsafiy-tasavvufiy qarashlarida markaziy o‘rin tutuvchi “valoyat” (avliyolik) konsepsiyasi har tomonlama tahlil qilinadi. Muallif Hakim Termiziyning asarlarida valoyat tushunchasining shakllanish manbalari, uning Qur’on va sunnat bilan aloqador jihatlari hamda tasavvufiy-falsafiy asoslarini yoritadi. Valoyatning nubuvvat (payg‘ambarlik) bilan munosabati, ularning o‘xshash va farqli jihatlari Hakim Termiziyning o‘ziga xos qarashlari asosida tahlil etiladi. Maqolada Hakim Termiziyning valoyatni axloqiy kamolot, ma’naviy poklanish va ichki bilim (ma’rifat) bilan uzviy bog‘liq holda talqin qilgani ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Hakim Termiziy, valoyat, avliyolik, tasavvuf falsafasi, islom gnoseologiyasi, ma’rifat, qalb va nafs, axloqiy kamolot, nubuvvat va valoyat, botiniy bilim.

Мамадалиева Хуснора Баходир кизи

Phd докторант Самаркандского государственного

института иностранных языков

Тел.: +998978409193

E-mail: sarvarsaid@bk.ru

АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ “ВАЛАЯТ” В ФИЛОСОФСКО-СУФИЙСКИХ ВЗГЛЯДАХ ХАКИМА ТЕРМИЗИ

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируется концепция валаята (святости) в философско-суфийских взглядах выдающегося представителя исламской мысли IX века, суфия и мыслителя Хакима

Термизи. Автор рассматривает источники формирования понятия валаята в трудах Хакима Термизи, его связь с Кораном и Сунной, а также философско-суфийские основы этой концепции. Особое внимание уделяется отношению валаята к нубуввату (пророчеству), а также сходствам и различиям между ними в понимании Хакима Термизи. Статья демонстрирует, что Хаким Термизи трактует валаят как явление, тесно связанное с нравственным совершенством, духовным очищением и достижением внутреннего знания (маърифат).

Ключевые слова: Хаким Термизи, валайат, святость, философия суфизма, исламская гносеология, маърифат, душа и нафс, нравственное совершенство, нубувват и валаят, внутреннее знание.

Mamadaliyeva Husnora Baxodir qizi

PhD student at Samarkand State Institute of Foreign Languages

Phone.: +998978409193

E-mail: sarvarsaid@bk.ru

ANALYSIS OF THE CONCEPT OF “WILAYA” IN THE PHILOSOPHICAL AND SUFI THOUGHT OF AL-HAKIM AT-TIRMIDHI

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the concept of wilaya (sainthood) in the philosophical and Sufi thought of the prominent ninth-century Islamic thinker, Sufi, and scholar al-Hakim al-Tirmidhi. The author examines the sources of the concept of wilaya in al-Tirmidhi's works, its connection with the Qur'an and Sunnah, and its philosophical-Sufi foundations. Particular attention is given to the relationship between wilaya and nubuwwa (prophethood), as well as their similarities and differences within Hakim Tirmidhi's understanding. The article demonstrates that Hakim Tirmidhi interprets wilaya as inseparably linked to moral perfection, spiritual purification, and the attainment of inner knowledge (ma'rifa).

Keywords: al-Hakim at-Tirmidhi, wilaya, sainthood, Sufi philosophy, Islamic gnoseology, ma'rifa, soul and nafs, moral perfection, nubuwwa and wilaya, inner knowledge.

Kirish.

Sharq falsafiy tafakkur tarixida asli kelib chiqishi termizlik bo'lgan Muhammad Hakim Termiziy (820-832) ilmiy merosining ahamiyati beqiyosdir. Muhammad Hakim Termiziy o'zining barakali umri davomida nafaqat falsafiy-tasavvufiy mavzularda, balki hadis, fiqh, tafsir, psixologiya kabi bir qator ilmlar borasida 400 dan ortiq asarlar yozib qoldirdi. Alloma asarlarining ko'pchiligi bugungi kunga qadar yetib kelmagan bo'lsa-da, mavjud asarlaridagi g'oyalarni tadqiq etish orqali mutafakkir qarashlarining umuminsoniy ahamiyatini tasavvur qilish qiyin emas.

Hakim Termiziy ilmiy merosida falsafiy-tasavvufiy mavzulardagi asarlar alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, allomaning o'z tarjimai holiga bag'ishlangan "Buduvvu-sh-sha'n", valoyat nazariyasining mazmun-mohiyatini o'zida ifodalagan "Xatmu-l-avliyo", ko'plab hadislarni o'zida jamlagan "Navodiru-l-usul", bilish nazariyasi, bilish jarayonida aql va qalbning roliga bag'ishlangan "Maqomoti qulub", "Aql va havo" kabi asarlarida uning falsafiy qarashlari o'z ifodasini topgan. Ushbu asarlarni tadqiq etish orqali Hakim Termiziyning falsafiy-tasavvufiy qarashlarida valoyat nazariyasining o'rnini to'liqroq tasavvur qilish mumkin.

Adabiyotlar tahlili.

Hakim Termiziyning falsafiy, tasavvufiy qarashlari bugungi kunga qadar bir qator Sharq va G'arb tadqiqotchilari tomonidan o'rganilgan. Xususan, Abulhasan Hujviri (vaf. 1072-y.)ning "Kashfu-l-mahjub" [2], Fariduddin Attor (vaf. 1221-y.)ning "Tazkiratu-l-avliyo" [3] asarlari Hakim Termiziyning falsafiy merosi xususida muhim ma'lumotlarni taqdim etuvchi qadimiy manbalar hisoblanadi. Zamonaviy olimlardan U.Uvatov [9], Mirzo Kenjabek [7], J.Cho'tmatov [4], N.Karimov kabi tadqiqotchilar Hakim Termiziyning ilmiy-falsafiy merosi, nafs konsepsiyasiga oid qarashlari, avliyolik nazariyasi borasida samarali izlanishlarni

olib borganlar. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-fevraldagi 2774-sonli qarori [1] asosida tashkil etilgan Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazida ham Hakim Termiziy asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish, ular asosida xalqchil risolalar tayyorlash amaliyoti yo'lga qo'yilgan. Bu esa so'nggi yillarda yurtimizda Hakim Termiziy ilmiy merosiga qaratilayotgan yuksak e'tiborning yaqqol namunasidir.

Tadqiqot metodologiyasi.

Hakim Termiziyning falsafiy-tasavvufiy qarashlari, "valoyat" konsepsiyasi tahliliga bag'ishlangan ushbu maqolada mavzuning mohiyatini to'liqroq ochib berish uchun ilmiy tadqiqotning germeneytik tahlil, analogik tahlil, analiz, sintez kabi metodlaridan samarali foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar.

Hakim Termiziy falsafiy ta'limotida "valoyat" konsepsiyasi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Mutafakkir avliyolarning Payg'ambar ruhiy hokimiyatining vorislari ekanligi haqidagi g'oyani ilgari suradi. Hakim Termiziy avliyolarni yerning ma'lum qismlarini boshqaruvchi hukmdorlar bilan bevosita taqqoslaydi. Biroq, bu avliyolarning hokimiyati jismoniy emas, ruhiydir. Valiy haqiqiy Payg'ambar vakili hisoblanadi, chunki u Payg'ambarning axloqiy fazilatlariga eng yaqin darajaga erishgan shaxsdir. Shu sababli, oddiy musulmonlar valiy zotlarga itoat qilishi va ularga ergashishi lozimdir. Valiy o'z hokimiyatini boshqa musulmonlardan ajralib turuvchi ma'lum fazilatlar yoki qobiliyatlarga ega bo'lishi orqali oladi. Hakim Termiziyning tasavvufiy qarashlarida valiy valoyat yo'lida sayr qilayotgan shaxs sifatida Alloh tomonidan unga yuborilgan sinovlar va holatlar orqali tarbiya va poklanish jarayonidan o'tadi. Boshqacha qilib aytganda, valiy – bu tabiatan shaxsni tarbiyalash va poklash jarayonidan o'tgan, xulqi bilan namuna bo'la oladigan zotdir. Aynan shu namuna xulq va rahm-shafqat bilan xarakterlanganligi sababli, bunday shaxs boshqa musulmonlar tomonidan ergashiladigan va itoat qilinadigan shaxs hisoblanadi [2].

Hakim Termiziyning valoyat konsepsiyasi borasidagi g'oyalariga e'tibor beradigan bo'lsak, ularning barchasida ushbu konsepsiya axloqiy tamoyillar bilan

bevosita dialektik aloqadorlikda ekanligiga guvoh bo‘lamiz. Allomaning valoyat tushunchasidagi eng muhim jihat shundaki, u bilimni erkinlik bilan bog‘laydi. Hakim Termiziyga ko‘ra, bilimning o‘zi qudratdir: u ilm va ma‘rifatni qudrat nuqtai nazaridan tavsiflaydi.

Bilim sohasida qudratni suiiste‘mol qilish ehtimoli mavjud. Bilim va qudrat o‘rtasidagi makonda esa axloq tushunchasi mavjud. Mutafakkir uchun axloqiy jihatdan barkamol bo‘lgan shaxs chin erkin bo‘lib, bunday shaxs o‘zining nafsoniy xohish-istaklariga ergashmaydi. Agar biror shaxsda axloq bo‘lsa, lekin ilm yo‘q bo‘lsa, u adashadi va bilim belgilagan maqsadlar uchun xizmat qilmaydi. Agar biror shaxsda bilim bo‘lsa, lekin axloq bo‘lmasa, u takabbur va zolim bo‘lib, chegaralarni donolik bilan belgilamay qo‘yadi, natijada bunday inson tanazzulga yuz tutadi [3].

Hakim Termiziyning falsafiy-tasavvufiy qarashlariga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, alloma o‘z ta‘limotida hikmatni aqldan ustun qo‘yadi. Agar biz allomaning qalbni aql bilan bog‘lash bo‘yicha tavsifiga e‘tibor qilsak, ko‘ramizki, Hakim Termiziy uchun aql – samoviy, nafs esa – yerga oiddir. Aql samoviylikka ko‘tarilganda va nafs o‘zining yerga oid manbasining chuqurliklariga tushganda, ularning o‘rtasidagi makon qalb deb ataladi. Qalb – bu Alloh tomonidan ato etilgan ma‘rifat nurini his qiluvchi joydir. Shu sababli ko‘ramizki, hikmat aqldan yuqorida, lekin bu ierarxik ma’noda emas, balki qalbning jonli mavjudligini ifodalovchi perpendikulyar o‘lchov sifatida namoyon bo‘ladi [4].

Hikmat qalbning Allohning mavjudligini anglashini ifodalaydi. Hikmat axloqiy holatlarning mukammal namunasidir va u avliyolarga xos xususiyat hisoblanadi. Hikmat bilan ziynatlangan shaxs Alloh tomonidan nafsoniy istaklardan ozod qilingan shaxsdir. Shuning uchun, Hakim Termiziyga ko‘ra, haqiqiy erkinlik axloqiy jihatdan go‘zal xulqni namoyon qilish erkinligidir. Bu kabi erkinlikka esa faqatgina valiyalar erishishi mumkin.

Hakim Termiziyning falsafiy ta‘limotida “valoyat” konsepsiyasi ma‘naviy va axloqiy fazilatlar bilan chambarchas bog‘liq holda talqin qilinadi. Avliyolar o‘zlarining ma‘naviy hokimiyatini Payg‘ambarning axloqi va ma‘naviy pokligiga

yaqinliklaridan oladilar. Ularning hokimiyati kuch bilan emas, balki valiylikning axloqiy va ma'naviy jihatlari bilan belgilanadi. Shuning uchun jamiyat a'zolari valiy zotlarga itoat qilishlari va ergashishlari kerak, chunki ular Allohning rahmatini ko'taruvchi va ma'naviy yo'llarga yo'naltiruvchidir [5].

Valoyat nazariyasining ijtimoiy va ma'naviy ahamiyati ham Hakim Termiziy ta'limotida katta rol o'ynaydi. Valiyning ma'naviy vakolati jamiyatda tartib va barqarorlikni, ijtimoiy himoya tizimini tartibga soladi. Ya'ni valoyat konsepsiyasi nafaqat shaxsiy poklanishni, balki jamoaviy mas'uliyat va maslahatlashuvni ham o'z ichiga oladi [6].

Xulosa.

Umuman aytganda, Hakim Termiziyning valoyat nazariyasi ma'naviy poklanish, axloqiy barkamollik, qalb va ma'rifat uyg'unligi hamda ijtimoiy tartib kabi bir qancha jihatlarni qamrab oluvchi murakkab va keng qamrovli falsafiy tushunchani ifodalaydi. U valoyat tushunchasini faqat hokimiyat yoki siyosiy kuch bilan bog'lamaydi, balki uni ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy jihatlarni birlashtiruvchi markaziy tushuncha sifatida talqin qiladi. Mutafakkir nazariyasiga ko'ra, valiy zot bu Allohning marhamati bilan shakllanadigan, sof qalbga, axloqiy barkamollikka, jamiyat uchun foydali va chinakam ozodlikka ega bo'lgan shaxsdir. Shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, Hakim Termiziyning "valoyat" konsepsiyasini falsafiy-tasavvufiy nuqtai nazardan tadqiq etish ushbu tushunchaning asl mazmun-mohiyatini to'g'ri talqin qilishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-fevraldagi "Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2774-sonli qarori. // Xalq so'zi, 2017-yil, 14-fevral.
2. Abulhasan Ali ibn Usmon Hujviriyy. Kashfu-l-mahjub. – Qohira: Al-Majlis al-A'la as-Siqofa, 2007. – 504 b.
3. Fariduddin Attor. Tazkiratu-l-avliyo. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2013. – 464 b.

4. Hakim Termiziy. Aql va havoyi nafs. Tarjimon: Cho'tmatov J. – Termiz: Kitobnashr, 2024. – 56 B.
5. Hakim Termiziy. Qalb haqida risolalar. Tarjimon: Cho'tmatov J. – Termiz: Kitobnashr, 2025. – 168 b.
6. Hakim Termiziy. Uvatov U., Cho'tmatov J. – Toshkent: Shamsiddinxon Boboxonov, 2021. – 104 b.
7. Mirzo Kenjabek. Termiz tazkirasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2017.
8. Sulamiy Abu Abdurahmon. Tabaqot as-sufiyya. – Bayrut: Dorul kutub al-ilmiyya, 2003. – 503 b.
9. Uvatov U. Al-Hakim at-Termiziy. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2001. – 95 b.